

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

คู่มือ ประโยค ๑-๒
อรรถกถาธรรมบท ภาค ๒
แปลโดยอรรถ

โครงการพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปีงบประมาณ ๒๕๕๘

คู่มือ ประโยค ๑-๒ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๒ แปลโดยอรรถ

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ : รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร

คณะบรรณาธิการ : พระมหาสุทัศน์ ตีสุรวาทิ นายสุชญา ศิริธัญญา

คณะบรรณาการ : พระมหาสุระศักดิ์ ธีรวโส พระมหานพดล เตชธมโม

นายสนธิญาณ รักษาภักดี นายสุชญา ศิริธัญญา

นายมนัส จอดพิมาย นายสินชัย วงษ์จำนงค์

นายชำนาญ เกิดช่อ นายสมบุญรณ เฟ่งพิศ

ออกแบบปก : นางจุฬารัตน์ วิชาชาติ

จัดรูปเล่ม : นายสมบุญรณ เฟ่งพิศ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : พฤษภาคม ๒๕๕๘

พิธีพิมพ์ : พระมหาธิติ อนุภทโท นายสุชญา ศิริธัญญา นายสุภูฐาน สุตาจันทร์

จำนวนพิมพ์ : ๑,๐๐๐ เล่ม

ลิขสิทธิ์

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้ามการลอกเลียน

ไม่ว่าส่วนใดๆ ของหนังสือเล่มนี้ นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

พระพุทธรักษาจารย์

คู่มือ ประโยค ๑-๒ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๒ แปลโดยอรรถ.-- พระนครศรีอยุธยา:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.

134 หน้า.

1. พุทธศาสนา--การศึกษาและการสอน. I. กวีธัญญา มีมุข, ผู้วาดภาพประกอบ. II. ชื่อเรื่อง.

294.307

ISBN 978-616-300-156-6

จัดพิมพ์โดย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐ โทรศัพท์/โทรสาร ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๑๓

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑๑-๑๗ ถนนมหาธาตุ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๖๒๓-๕๖๒๓ โทรสาร ๐-๒๖๒๓-๕๖๒๓

คำปรารภ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีโครงการพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม ปีงบประมาณ ๒๕๕๒ มีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ คือ (๑) เพื่อสนองพันธกิจด้านบริการวิชาการทางพระพุทธศาสนา ของมหาวิทยาลัย (๒) เพื่อพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรมทุกระดับให้ครบถ้วนสมบูรณ์ ทันสมัย (๓) เพื่อเผยแพร่ผลงานวิชาการทางพระพุทธศาสนาให้เข้าถึงประชาชนทุกระดับ

โครงการนี้เกิดจากความร่วมมือร่วมใจกันของคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัย ช่วยกันพัฒนา เนื้อหาคู่มือประกอบการเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ตั้งแต่หลักสูตรชั้นประโยค ๑-๒ ถึงชั้นประโยค ป.ธ. ๙ ให้มีเนื้อหาสาระถูกต้อง เป็นที่ยอมรับของพระภิกษุสามเณร ตลอดถึงผู้ที่สนใจทั่วไป

หนังสือ คู่มือ ประโยค ๑-๒ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๒ แปลโดยอรรถ เล่มนี้ แปลมาจากอรรถกถา ธรรมบท ภาษาบาลี ภาค ๒ ซึ่งเป็นผลงานของพระพุทโธสาจารย์ นักปราชญ์ชาวอินเดีย ผู้มีชื่อเสียงกึกก้อง เดินทางไปสิงหล (เกาะลังกา) เพื่อแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี เมื่อ พ.ศ.๒๖๐ ซึ่งต่อมา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ชำระขึ้นเป็นเบื้องต้น และแบ่งอรรถกถา ธรรมบทภาษาบาลีเป็นภาค ตั้งแต่ ภาค ๑ ถึง ภาค ๘ สำหรับคู่มือ ประโยค ๑-๒ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๒ แปลโดยอรรถ เล่มนี้ เป็นสำนวนการแปลอรรถกถา ซึ่งเป็นหลักสูตรวิชาแปลมคธเป็นไทย ชั้นประโยค ๑-๒ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ศึกษาเนื้อหาหรือเรื่องราว จำนวน ๒ วรรค คือ อัปมาทวรรค และจิตตวรรค

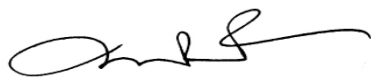
อัปมาทวรรค หมายความว่าด้วยความไม่ประมาท มี ๙ เรื่อง ๑๒ คาถา คำว่า ความไม่ประมาท เป็นชื่อของ สติ ผู้ที่ไม่มีความประมาทย่อมประสบผลที่พึงปรารถนาต่างๆ โดยที่สุดให้บรรลุมรรคผลนิพพาน

จิตตวรรค หมายความว่าด้วยการฝึกจิต มี ๙ เรื่อง ๑๑ คาถา คำว่า จิต หมายถึงธรรมชาติที่คิดและสั่งสม อารมณ์ ซึ่งผู้ที่ฝึกจิตได้ ก็ใช้ริยมรรคข่มจิต ระงับจิตที่ดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษาได้ยาก ห้ามได้ยาก ดิ้นรน ไปมา เปลี่ยนแปลงง่าย เทียวไปไกล ไม่มีรูปร่าง ไม่มีสี อาศัยอยู่ในถ้ำนั้นให้เป็นจิตที่เกษม พ้นจากบ่วงมาร คืออวิชชา ตัณหาและอุปาทาน ได้

ขออนุโมทนาขอบคุณคณะกรรมการโครงการพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม คณาจารย์ และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยทุกคน ที่สละเวลาพัฒนาเนื้อหาคู่มือประกอบการเรียนพระปริยัติธรรม แผนก บาลี หนังสือ คู่มือ ประโยค ๑-๒ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๒ แปลโดยอรรถ เล่มนี้ให้เกิดมีขึ้น อันจะเป็นสมบัติ

(๔)

ของมหาวิทยาลัยสืบไป หวังว่า หนังสือเล่มนี้ จะอำนวยความสะดวกเชิงวิชาการทางพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุ
สามเณรและผู้สนใจสืบไป

(พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ที่ปรีक्षाแม่กองบาลีสนามหลวง

คำนำ

หนังสือเล่มนี้ได้พัฒนาขึ้นตามโครงการพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๒ ของกองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ (๑) เพื่อสนองพันธกิจด้านบริการวิชาการทางพระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัย (๒) เพื่อพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรมทุกระดับให้ครบถ้วนสมบูรณ์ ทันสมัย (๓) เพื่อเผยแพร่ผลงานวิชาการทางพระพุทธศาสนาให้เข้าถึงประชาชนทุกระดับ

หนังสือ คู่มือ ระเบียบ ๑-๒ อรรถกถา ธรรมบท ภาค ๒ แปลโดยอรรถ เล่มนี้ แปลมาจากอรรถกถา ธรรมบท ภาษาบาลี ภาค ๒ อันเป็นหลักสูตรวิชาแปลมคธเป็นไทย ของชั้นประโยค ๑-๒ มีวัตถุประสงค์ เพื่อให้ศึกษาเนื้อหาหรือเรื่องราว จำนวน ๒ วรรค คือ อัปปมาทวรรค และจิตตวรรค

อัปปมาทวรรค หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท มี ๙ เรื่อง ๑๒ คาถา ในวรรคนี้จะประมวลกล่าวถึงความไม่ประมาทเป็นทางแห่งความสำเร็จผลที่พึงปรารถนาต่างๆ โดยที่สุดเป็นทางแห่งการบรรลุอมตนิพพาน มารวมไว้ด้วยกัน เช่น เรื่องพระนางสามาวดี ว่าด้วยความไม่ประมาทเป็นเหตุให้บรรลุนิพพานปราศจากกิเลสอย่างสิ้นเชิง เรื่องนายกุมภโฆสก ว่าด้วยความไม่ประมาทเป็นเหตุให้ได้รับเกียรติยศ เป็นต้น

จิตตวรรค หมวดว่าด้วยการฝึกจิต มี ๙ เรื่อง ๑๑ คาถา คำว่า จิต หมายถึง ธรรมชาติที่คิดและสั่งสมอารมณ์ ซึ่งมีคุณลักษณะคือ ดันรน กวาดแกว่ง รักษาได้ยาก ห้ามได้ยาก ดันรนไปมา เปลี่ยนแปลงง่าย และยังมีคุณลักษณะอีกคือ เทียวไปไกล เทียวไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในถ้ำ คำว่า การฝึก หมายถึง การฝึกด้วยอริยมรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตผล ซึ่งผู้ที่ฝึกจิตได้ก็จะใช้อริยมรรคขั้นใดขั้นหนึ่งข่มจิต ระงับจิตที่ดันรน กวาดแกว่ง รักษาได้ยาก ห้ามได้ยาก ดันรนไปมา เปลี่ยนแปลงง่าย ทั้งเทียวไปไกล เทียวไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในถ้ำนั้น ให้เป็นจิตที่เกษม พ้นจากบ่วงมารคืออวิชชา ตัณหาและอุปาทานได้ และในเนื้อหาเล่มนี้ยังมีการตั้งหัวข้อเรื่อง เพื่อให้จดจำได้ง่าย พร้อมมีภาพประกอบ เพื่อความบันเทิงใจ

คณะกรรมการแปลพัฒนาเนื้อหาอรรถกถาธรรมบท ภาค ๒ แปลโดยอรรถหวังว่า หนังสือเล่มนี้ จะยังประโยชน์ต่างๆ ให้เกิดขึ้นกับผู้เกี่ยวข้องตามวัตถุประสงค์ ของโครงการพอสมควร จึงขอขอบคุณท่านที่ได้มีส่วนร่วมทำให้หนังสือเล่มนี้สำเร็จลงได้

คณะกรรมการผู้พัฒนาเนื้อหาอรรถกถาธรรมบท ภาค ๒ แปลโดยอรรถ

พฤษภาคม ๒๕๕๕

คณะกรรมการดำเนินงาน
โครงการพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม
มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คณะกรรมการดำเนินงาน	คณะกรรมการผู้พัฒนาเนื้อหา
ที่ปรึกษา พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร.	“อรรถกถาธรรมบท ภาค ๒” ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบสำนวนการแปล อรรถกถาธรรมบท ๘ ภาค รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร
ประธานกรรมการ พระศรีคัมภีร์ญาณ, รศ.ดร.	คณะบรรณาธิการ พระมหาสุทัศน์ ติสฺสรวาทิ นายสุชญา ศิริธัญญาร
รองประธานกรรมการ พระมหาเจิม สุวโจ	คณะบรรณาการแปลเนื้อหาอรรถกถาธรรมบท พระมหาสุรศักดิ์ ธีรวโส พระมหานพดล เตชขมโม นายสนธิญาณ รักษาภักดี นายสุชญา ศิริธัญญาร นายมนัส จอดพิมาย นายสินชัย วงษ์จำนงค์ นายชำนาญ เกิดช้อ นายสมบุรณ์ เฟ่งพิศ
กรรมการ พระสิริชัยโสภณ พระมหาทรรษา ฐมฺมหาโส,รศ.ดร. พระมหาสุทัศน์ ติสฺสรวาทิ พระมหาสุเทพ สุปณฺธิโต พระมหาศรีทนต์ สมจาโร พระมหาวิระพงษ์ วีรวโส พระสุทิน เขมวโส พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ, ดร. พระมหาสมเดช ตบสีโล นายเกษม แสงนนท์ นายสนธิญาณ รักษาภักดี นายสินชัย วงษ์จำนงค์	พิสูจน์อักษร พระมหาธิติ อนุภทโท นายสุชญา ศิริธัญญาร นายสุภฐาน สุดาจันทร์
กรรมการและเลขานุการ นายสุชญา ศิริธัญญาร	พิมพ์/จัดรูปเล่ม นายสมบุรณ์ เฟ่งพิศ
กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ นายชำนาญ เกิดช้อ นายอักษรวิชัย โฉมศรี นายสมบุรณ์ เฟ่งพิศ	ออกแบบปก นางจุฬารัตน์ วิชานาติ ภาพประกอบ นางสาวกวีรญา มีมุข

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำปรารภ	(๓)
คำนำ	(๔)
คณะกรรมการดำเนินงานโครงการพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษา พระปริยัติธรรม	(๖)
สารบัญ	(๗)
๒. อัปมาทวิคควัณณา	๑
๑. เรื่องพระนางสามาวดี (๑๕)	๑
๒. เรื่องกุมภโมฆสกเศรษฐี (๑๖)	๔๖
๓. เรื่องพระจุฬินทรเถระ (๑๗)	๕๒
๔. เรื่องนักร้องของคนพาล (๑๘)	๖๓
๕. เรื่องพระมหากัสสปเถระ (๑๙)	๖๕
๖. เรื่องภิกษุสหายกัน ๒ รูป (๒๐)	๖๗
๗. เรื่องท้าวลักกะ (๒๑)	๖๙
๘. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง (๒๒)	๘๑
๙. เรื่องพระติสสเถระผู้อยู่ในนิคม (๒๓)	๘๓
๓. จิตตวิคควัณณา	๘๗
๑. เรื่องพระเมฆียเถระ (๒๔)	๘๗
๒. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง (๒๕)	๘๙
๓. เรื่องภิกษุกระสัน (๒๖)	๙๕
๔. เรื่องพระสังฆรักขิตเถระผู้เป็นหลาน (๒๗)	๙๘
๕. เรื่องพระจิตตทัตถเถระ (๒๘)	๑๐๑
๖. เรื่องภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนา (๒๙)	๑๐๖
๗. เรื่องพระปุติคัตตติสสเถระ (๓๐)	๑๑๐
๘. เรื่องนายหน้ทโคบาล (๓๑)	๑๑๓
๙. เรื่องพระโสเรยยเถระ (๓๒)	๑๑๕

(๘)

ภาคผนวก	๑๒๑
๑. หลักสูตรประโยคบาลีสนามหลวง	๑๒๑
๒. เคล็ดลับการสอบผ่าน	๑๒๒
คณะบรรณาธิการผู้ตรวจสอบสำนวนการแปลอรรถกถาธรรมบท ๘ ภาค	๑๒๔
ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบสำนวนการแปลอรรถกถาธรรมบท ๘ ภาค	๑๒๔
คณะบรรณาการแปลพัฒนาเนื้อหาอรรถกถาธรรมบท ๘ ภาค	๑๒๕

๒. อัปปมาทวักควัณณา

๒. พรรณนาความวรรคว่าด้วยเรื่องความไม่ประมาท^๑ ๓

๑. เรื่องพระนางสามาวดี ๓ (๑๕)

พระศาสดาเมื่อทรงเข้าไปอาศัยเมืองโกสัมพี ประทับอยู่ในโฆสิตารามทรงปรารภความพินาศคือ ความตายของหญิง ๕๐๐ คน มีพระนางสามาวดีเป็นหัวหน้า และพระญาติ ๕๐๐ คน ของพระนาง มาคันทียามีพระนางมาคันทียาเป็นหัวหน้า ตรัสพระธรรมเทศนาว่า **อูปมาโท อมตํ ปทํ** เป็นต้น ๓

เรื่องพระนางสามาวดีมีตามลำดับดังต่อไปนี้ :

(ประวัติศาสตร์เมืองโกสัมพี : กษัตริย์ ๒ สหายออกผนวช)

ในอดีตกาลพระราชา ๒ พระองค์คือ พระราชาพระนามว่าอัลลกะปะในแคว้นอัลลกะปะ พระราชาพระนามว่าเวณฐทีปะกะ ในแคว้นเวณฐทีปะกะ เป็นพระสหายกันตั้งแต่ทรงเป็นหนุ่ม ทรงเรียน ศิลปะในตระกูลอาจารย์เดียวกัน เมื่อพระบิดาของแต่ละพระองค์สวรรคต ทรงให้ยกฉัตรขึ้นเป็น พระราชาในแคว้นแคว้น ๆ ละ ๑๐ โยชน์ ๓ สองพระองค์นั้นเสด็จมาตามเวลาเหมาะสม ประทับยืน ประทับนั่ง บรรทมด้วยกัน ทรงเห็นประชาชนจำนวนมากที่เกิดและตายจึงทรงปรึกษากันว่า “ไม่มีผู้ ชื่อว่าตามไปปรโลก ที่สุดกระทั้งร่างกายตนก็ไม่ตามไปปรโลก เราต้องทิ้งทุกสิ่งไป เราไม่ต้องการ ครอบเรือนเราจะบวช” ทรงมอบราชสมบัติแก่พระโอรสและพระชายา ทรงผนวชเป็นฤๅษีอยู่ใกล้ป่า หิมพานต์ ทรงปรึกษากันว่า “เราสละราชสมบัติบวช ไม่ใช่ว่าไม่สามารถดำรงชีพจึงบวช เราอยู่ที่เดียวกัน ก็เหมือนไม่ได้บวชนั่นเอง ดังนั้น จะแยกกันอยู่ ท่านอยู่ที่ภูเขาลูกโน้น เราอยู่ที่ภูเขาลูกนี้ แต่ทุกครึ่งเดือน เราพร้อมกันในวันอุโบสถ” ๓ ต่อมา ๒ ดาบสเกิดความคิดว่า แม้ทำได้อย่างนี้พวกเราจะไม่คลุกคลีกัน ท่านจุดไฟที่ภูเขาของท่าน เราจุดไฟที่ภูเขาของเรา ด้วยสัญญานนั้นก็รู้ว่าพวกเรายังมีชีวิตอยู่” ๓ สองดาบสนั้นจึงปฏิบัติอย่างนั้น ๓

(สหายคนหนึ่งไปเกิดเป็นเทวราช)

ต่อมา ดาบสเวณฐทีปะกะสิ้นชีพไปเกิดเป็นเทวราชผู้มีศักดิ์มาก ๓ ต่อมา เมื่อถึงครึ่งเดือน ดาบส อีกคนหนึ่งไม่เห็นไฟจึงได้รู้ว่า “สหายของเราสิ้นชีวิต” ๓ ฝ่ายเทวราชทรงตรวจดูสิริความเป็นเทพของ พระองค์ขณะที่เกิดนั่นเอง ทรงใคร่ครวญกรรม ทรงเห็นกิริยาที่ปฏิบัติตั้งแต่ผนวช ทรงดำริว่า “เวลานี้ จะไปเยี่ยมสหายเรา” ละอัฐภาพในขณะนั้นแปลงเป็นคนหลงทางเสด็จไปหาเพื่อนดาบส ทรงไหว้ประทับ ยืนอยู่ด้านหนึ่ง ๓ ดาบสถามเทวราชว่า “ท่านมาจากไหน” ๓

^๑ ประโยคเริ่มต้นใช้ประโยคกัมมมาจากคือ “มยา วุจเจเต” (ข้าพเจ้าจะกล่าว)

๒. อัปมาทวักคัณณนา

เทวราช : “ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าหลงทาง เดินมาไกลทีเดียว พระคุณเจ้า อยู่เพียงลำพังหรือ ที่นี่มีใครอื่นอีกไหม” ๑

ดาบส : “เรามีสหายคนหนึ่ง” ๑

เทวราช : “สหายท่านอยู่ที่ไหน” ๑

ดาบส : “สหายเราอยู่ที่ภูเขานั้น แต่เขาไม่ก่อไฟวันอุโบสถ เขาคงตายเสียแล้ว” ๑

เทวราช : “อย่างนั้นหรือผู้เจริญ” ๑

ดาบส : “อย่างนั้นแหละคุณ” ๑

เทวราช : “ผู้เจริญ สหายท่านคนนั้นคือข้าพเจ้า” ๑

ดาบส : “ท่านเกิดที่ไหน” ๑

เทวราช : “ข้าพเจ้าเป็นเทวราชมีศักดิ์มากเกิดในเทวโลก ข้าพเจ้ากลับมาด้วยคิดว่า ‘จะเยี่ยมพระคุณเจ้า’ พระคุณเจ้าอยู่ที่นี้มีอันตรายใดบ้างเล่า” ๑

ดาบส : “ใช่ คุณ เราลำบากเพราะข้าง” ๑

เทวราช : “ผู้เจริญ ข้างทำอะไรท่านหรือ” ๑

ดาบส “ข้างถ่ายมูลในที่ที่กวาด ใช้เท้าเชี้ยคู้ฝุ่นฟุ้งกระจาย เราขนมูลข้างทิ้งปรับพื้นฝุ่นให้สม่ำเสมอจึงลำบาก” ๑

เทวราช : “ท่านต้องการไม่ให้ข้างมาไหม” ๑

ดาบส : “ใช่สิคุณ” ๑

เทวราชตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้นข้าพเจ้าจักทำให้ข้างมา” มอบพันธอันทำให้ข้างรักใคร่และมนต์ทำให้ข้างรักใคร่แก่ดาบส ก็เมื่อถวายทรงแสดงพิณ ๓ สาย ให้ดาบสเรียนมนต์ ๓ อย่าง ทรงบอกว่า “เมื่อดีดสายนี้ร้ายมนต์นี้ ข้างไม่อาจแม่หันกลับมาแลดูจะหนีไป เมื่อดีดสายนี้ร้ายมนต์นี้ ข้างจำโหลงจะน้อมหลังเข้ามาหา” ตรัสว่า “จงทำสิ่งที่ชอบใจเถิด” ไหว้ดาบสแล้วทรงจากไป ๑ ดาบสร้ายมนต์ขับไล่ข้าง ดีดพิณขับไล่ข้าง ขับไล่ข้างให้หนีไปอยู่ ๑

(ประวัติพระเจ้าอุเทน)

สมัยนั้นในเมืองโกสัมพีมี่พระราชานามว่าปรัตปะ ๑ วันหนึ่งพระองค์ทรงผิงแดดอ่อนกับพระเทวีผู้ทรงพระครรภ์ประทับนั่งอยู่ที่พื้นโล่ง ๑ พระเทวีทรงห่มผ้ากัมพลสีแดงราคา ๑๐๐,๐๐๐ เครื่องทรงของพระราชานามว่าปรัตปะสนทนากับพระราชานามว่าปรัตปะ ทรงถอดพระธำมรงค์ของพระราชานามว่าปรัตปะจากพระองค์ของพระราชานามว่าปรัตปะที่พระองค์ของพระนาง ๑ เวลานั้น นกหัสดีลิงค์(นกมีเพศเหมือน

ข้าง) บินมาเห็นพระเทวีจึงชะลอปีกโฉบลงด้วยสำคัญว่า ขึ้นเนื้อ ๆ พระราชาทรงหวาดกลัวเสียงโฉบลงของมันจึงทรงลุกเข้าไปในวัง ๆ พระเทวีไม่อาจเสด็จได้เร็วพลันเพราะมีพระครรภ์แก่และมีพระชาติขลาดกลัว ๆ ทันทันนั้นนกโฉบโฉบพระเทวีบินไป ๆ เล่ากันว่า พวกนกนั้นมีกำลังเท่าช้าง ๕ เชือก ดังนั้น พวกมันพา(เหยื่อ)ไปทางอากาศ จับในที่ที่ตนชอบแล้วจิกกินเหยื่อ พระเทวีถูกนกโฉบ ทรงกลัวมรณภัยทรงดำริว่า “ถ้าเราร้อง ชื่อว่าเสียงมนุษย์เป็นที่หวาดกลัวของสัตว์ดิรัจฉาน นกได้ยินเสียงจะทิ้งเรา เมื่อเป็นเช่นนั้นเราจักตายพร้อมลูกในครรภ์ เราจะส่งเสียงในที่ที่มันจับแล้วเริ่มจิกกินโล่มันให้หนีไป” เพราะเป็นหญิงฉลาด พระนางจึงทรงข่มความกลัวไว้ ๆ เวลานั้นในป่าหิมพานต์มีต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่งใหญ่โตตระหง่านคล้ายเรือขนาดใหญ่นกนำเหยื่อเช่นเนื้อไปเคี้ยวกินที่นั่น ดังนั้น มันจึงนำพระเทวีไปที่นั่นเหมือนกัน พักไว้ระหว่างค่าคบบองดูหนทางที่บินผ่านมา ๆ เล่ากันว่า การเหลียวมองดูหนทางที่บินผ่านมาเป็นสัญชาตญาณของพวกมัน ๆ ทันทันนั้นพระเทวีทรงดำริว่า “บัดนี้ ควรไล่ให้มันหนีไป” ทรงยกพระหัตถ์ทั้งสองทรงปรบพระหัตถ์และทำเสียงพระโอษฐ์โล่นกให้หนีไป ๆ ครั้นเวลาดวงอาทิตย์อัสดงลมกรรมชวาต^๑ ในพระครรภ์พระนางปั่นป่วน ๆ เมฆใหญ่คำรามก้องกระหึ่มขึ้นทุกสารทิศ ๆ ความบรรทมตลอดราตรีไม่ได้มีแก่พระอัคมเหสีผู้ดำรงอยู่ในความสุข ผู้ไม่ได้แม้เพียงคำ(ปลอบประโลม)ว่า “อย่าหวาดกลัวแม่เจ้า” ๆ แต่พอรุ่งเช้า เมฆฝนหยุดตก อรุณขึ้น ทั้งพระนางทรงให้กำเนิดทารก เกิดขึ้นพร้อมกันทีเดียว ๆ พระนางจึงตั้งชื่อพระโอรสว่าอุเทน เพราะประสูติในฤดูมีเมฆและในคราวอรุณขึ้น ๆ

(อรรถกัปปดาบสถึงศีลวิบัติ)

ที่อยู่ของอรรถกัปปดาบสไม่ไกลที่นั่น ๆ ดาบสไม่เข้าป่าหาผลไม้บ่อยใหญ่ เพราะกลัวหนาววันฝนตกตามปกติ ดาบสไปที่โคนต้นไม้ต้นนั้น นำกระดูกสัตว์ที่นกจิกกิน หุบตัมให้มีรสชาติแล้วตีมตั้งนั้น แม้วินันน์ ดาบสคิดว่า “จะนำกระดูกมา” ไปที่นั่น หากกระดูกที่โคนต้นไม้ ได้ยินเสียงเด็กข้างบนแหงนดูเห็นพระเทวีจึงถามว่า “เธอเป็นใคร” เมื่อพระเทวีทรงตอบว่า “ข้าพเจ้าเป็นหญิงมนุษย์” ถามว่า “เธอมาได้อย่างไร” เมื่อพระเทวีทรงตอบว่า “ถูกนกหัสติลิงค์จับมา” กล่าววว่า “ลงมาเถิด” ๆ พระเทวีตรัสว่า “พระคุณเจ้า ข้าพเจ้ากลัวความเสียหายเพราะชาติตระกูล^๒” ๆ

ดาบส : “เธอเป็นใคร” ๆ

พระเทวี : “ข้าพเจ้าเป็นกษัตริย์” ๆ

^๑ ลมเกิดแต่กรรม คือ ลมเกิดในครรภ์เวลาคลอดบุตร หรือ ลมแบ่ง

^๒ การถือวรรณะในสังคมอินเดียมีมาแต่โบราณ

ดาบส : “เราก็คือภิกษุ” ๑

พระเทวี : “ถ้าอย่างนั้นท่านจงพูดมารยาทภิกษุ” ๑

ดาบสจึงกล่าว(มารยาทภิกษุ)๑

พระเทวี : “ถ้าอย่างนั้น จงขึ้นมา นำลูกน้อยของข้าพเจ้าลง” ๑ ดาบสขึ้นไปรับเด็กด้านหนึ่ง เมื่อพระเทวีตรัสว่า “ท่านอย่าใช้มือถูกต้องข้าพเจ้า” ไม่ถูกต้องพระนางเลยได้นำเด็กลงมา ๑ พระเทวีก็ลงมา ๑ ต่อมาดาบสพาพระนางไปที่อาศรมไม่ล่วงละเมิดศีลบำรุงเลี้ยงด้วยความเอ็นดู นำน้ำผึ้งที่ไม่มีตัว นำข้าวสาลีที่เกิดขึ้นเองมาแล้วต้มข้าวต้มให้ ๑ เมื่อดาบสปฏิบัติอย่างนี้ อยู่ต่อมาพระนางทรงดำริว่า “เราไม่รู้ทางที่ไปที่ไป แม้เพียงความคุ้นเคยกับดาบสเราก็ไม่มี หากดาบสทิ้งเราไปที่ไหนเสีย เราสองคนจะตายที่นี่ ควรทำอุบายบางอย่างทำลายศีลโดยวิธีที่ดาบสจะไม่ทอดทิ้งเรา” ๑ ต่อมาพระเทวีทรงเล้าโลมดาบสด้วยวิธีแสดงการนุ่งห่มผ้าไม่เหมาะสม จนทำให้ดาบสศีลวิบัติ ๑ ตั้งแต่นั้นมาทั้งสองอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคี ๑

(กุมารอุเทนยกทัพข้างออกศึก)

ต่อมาวันหนึ่งดาบสตรวจดูนักษัตร เห็นความบีบคั้นในนักษัตรของพระเจ้าปรีตปะ จึงกล่าวว่า “นางผู้เจริญ พระเจ้าปรีตปะในเมืองโกสัมพีสวรรคตเสียแล้ว” ๑

พระเทวีตรัสว่า “พระคุณเจ้า เหตุใดท่านพูดอย่างนี้ ท่านมีความแค้นกับพระองค์หรือ” ๑

ดาบส : “ไม่มีหรือนางผู้เจริญ เราเห็นความบีบคั้นในนักษัตรของพระองค์จึงพูดอย่างนั้น” ๑

พระนางทรงกันแสง ๑ ที่นั่น ดาบสถามพระนางว่า “เหตุใดเธอจึงร้องไห้” เมื่อพระนางตรัสว่า พระเจ้าปรีตปะคือพระสวามีของพระนาง จึงกล่าวว่า “นางผู้เจริญ อย่าร้องไห้เลย ความตายของสัตว์เป็นสิ่งเที่ยงแท้แน่นอน” ๑

พระเทวี : “ข้าแต่พระคุณเจ้า ข้าพเจ้ารู้” ๑

ดาบส : “เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุใดเธอจึงร้องไห้” ๑

พระเทวี : “ข้าพเจ้าร้องไห้เพราะเสียใจว่า ‘ลูกเราควรแก่ราชสมบัติในตระกูล หากลูกเราอยู่เมืองโกสัมพีเขาจักให้ยกเศวตฉัตรขึ้น(เป็นราชา) บัดนี้เขาเสื่อมแล้วจริงๆ’ พระคุณเจ้า” ๑

ดาบส : “นางผู้เจริญ เรื่องนั้นช่างเถอะ อย่าคิดเลย ถ้าเธอปรารถนาราชสมบัติแก่ลูก เราจักทำให้เขาได้ราชสมบัติ” ๑ ลำดับนั้น ดาบสให้พินและมนต์อันทำให้ข้างรักใคร่แก่พระโอรส ๑ เวลานั้นข้างหลายแสนมาสุม(นั่ง)อยู่ ณ โคนต้นไทร ๑ ดาบสกล่าวกะพระกุมารว่า “เมื่อข้างยังมาไม่ถึง เจ้าขึ้นต้นไม้ เมื่อข้างมาจงร้ายมนต์นี้ ดีดสายนี้ ข้างทุกตัวไม่อาจหันกลับมาแลดูจะหนีไป จากนั้น เจ้าจึง

ลงมา” ๑ พระกุมารทรงปฏิบัติอย่างนั้นแล้วทรงมาบอก เรื่องนั้น ๑ ต่อมาวันที่สอง ดาบสกล่าวกะ พระกุมารว่า “วันนี้ เจ้ารามนต์นี่ ดิตสายนี้ ช้างหันกลับแลดูข้างหลังจักหนีไป” ๑ เวลานั้น พระกุมาร ทรงทำอย่างนั้นแล้วทรงมาบอกเรื่องนั้น ๑ ต่อมาดาบสเรียกพระมารดาของพระกุมารมาสั่งว่า “ให้ข้าว แก่ลูกของเธอ เขาไปจากที่นี้จักได้เป็นพระราชา” ๑ พระเทวีทรงเรียกพระโอรสมารับสั่งว่า “พ่อ เจ้าคือ โอรสของพระเจ้าปรีดิปะ เมืองโกสัมพี นกหัสติลิงคโอบเราผู้ตั้งครรรมา” ตรัสบอกชื่อเสนาบดีเป็นต้น รับสั่งว่า “เจ้าแสดงผ้ากัมพลเครื่องห่ม และพระอำมรงค์เครื่องประดับของพระบิดาแก่ผู้ที่ไม่ยอมเชื่อ” แล้วส่งไป ๑ พระกุมารทูลพระดาบสว่า “เวลานี้ข้าพเจ้าจะปฏิบัติอย่างไร” ๑ ดาบสกล่าวว่า “จงนั่ง ใต้กิ่งไม้ ร่ายมนต์นี้ ดิตสายนี้ ช้างจำโหลงจักน้อมหลังเข้าไปหา เจ้านั่งบนหลังช้างนั้นไป จงยึด ราชสมบัติ” ๑ พระกุมารทรงไหว้พระมารดาและพระบิดา ทรงปฏิบัติอย่างนั้น ประทับนั่งบนหลังช้าง หัวหน้าโหลง กระซิบใกล้หูช้างว่า “เราเป็นลูกของพระเจ้าปรีดิปะเมืองโกสัมพี นาย จงช่วยยึด ราชสมบัติของบิดาให้แก่เรา” ๑ ช้างฟังคำนั้นร้องเป็นภาษาช้างว่า “ช้างหลายพันจงประชุมกัน” ๑ ช้างหลายพันมาประชุมกัน ๑ มันร้องขึ้นอีกว่า “ช้างแก่จงถอยกลับไป” ๑ ช้างแก่ ๆ ต่างถอยกลับ มันร้องขึ้นอีกว่า “ช้างหนุ่มจงกลับมา” ๑ ช้างเหล่านั้น ได้กลับมา ๑ พระกุมารมีช้างนักรบหลายพัน แวดล้อมทรงถึงหมู่บ้านปลายแดน ตรัสว่า “เราเป็นโอรสของพระราชา ผู้ต้องการสมบัติจงมากับเรา” ทรงเกลี้ยกล่อมชาวบ้านตั้งแต่ปัจฉิมคาม ทรงไปแวดล้อมพระนคร ทรงส่งข่าวสารให้รู้ว่า “ประชาชน จะต่อสู้หรือจะมอบราชสมบัติให้เรา” ๑ ชาวพระนครกล่าวว่า “เราไม่ให้ทั้ง ๒ อย่าง เพราะว่า พระเทวี ของเรามีพระครรรภ์แก่กนกหัสติลิงคโอบเอาไป เราไม่รู้ว่าพระนางยังทรงมีพระชนม์อยู่หรือไม่ เราจะ ไม่ต่อสู้(ทั้ง)ไม่ยอมให้ราชสมบัติ ตราบเท่าที่ไม่รู้ข่าวคราวพระนาง” ๑ เล่ากันว่า เวลานั้นมีประเพณี สืบทอดราชสมบัติโดยสืบเชื้อสาย ๑ ลำดับนั้นพระกุมารตรัสว่า “เราเป็นโอรสของพระเทวีองค์นั้น” ตรัสบอกชื่อเสนาบดีเป็นต้น ทรงแสดงผ้ากัมพลสีแดงและพระอำมรงค์แก่ผู้ที่ไม่ยอมเชื่ออย่างนั้น ๑ พวกเขาจำผ้ากัมพลสีแดงและพระอำมรงค์ได้จึงหมดสิ้นความสงสัย เปิดประตูอภิเษกพระกุมารไว้ใน ราชสมบัติ ๑

นี่เป็นความเกิดขึ้นของพระเจ้าอุเทนก่อน ๑

(สามภรรยาหลบหนีภัยไปอยู่เมืองโกสัมพี)

อนึ่ง เมื่อเกิดทุกข์ภัยในแคว้นอัลลกับปะ มนุษย์คนหนึ่งชื่อโกตุลิกะ ไม่อาจเป็นอยู่ จึงพา ภรรยาที่มีลูกอ่อนชื่อกาลิไป คิดว่า “จักไปอยู่เมืองโกสัมพี” ถือเสบียงเดินทางออกไป ๑ อาจารย์ บางพวกกล่าวว่า “เมื่อมหาชนตายด้วยอหิวาตกโรค บุรุษชื่อโกตุลิกะได้ออกไป” ดังนี้ ก็มี ๑ คนทั้งสองนั้น